

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 82 (16242) ♦ 2000 чылдың июль 25, вторник ♦ Ат салган шагы 22.00. Садар өртөө 3 рубль

ЧИИГЕЛДЕЛИГ Чагыдылга айы
Август 31-де "ШЫН" солун 75 харлаар.
Байырлагга Силерге белек кылдыр **ЧИИГЕЛДЕЛИГ Чагыдылга айын** чарлап тур бис.
Август 1-ден 31-ге чедир 2001 чылдың 6 айында чагыдылга өртөө 95 рубль хевээр артар.
Сентябрь 1-ден эгелеп "Шын" солунун чагыдылга өртөө улгадыр. "Шын" солунун чаиигелделиг чагыдылгазын кылып алырынче далажынар!

Редакторга сөс

Селектор хурал Агаар-бойдус таарымчалыг

Июль 21-де республиканың көдээ ажыл-агый адырларында мал чөмөрийниң болгаш тараа культура-ларының кандыг байдалда чоруп турарын билеп алып сорулгалыг селектор хурал болуп эрткен.

Анаа ТР-ниң оралакчы президентизи А.А. Мельников, Чазак Баштынын оралакчы В.Д. Хеммер-оол, республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызынын сайдынын оралакчы В.И. Лавренко болгаш көдээ ажыл-агыйга хамаарылгалыг албан черлериниң ажилдакчылары киршишкен.

Ук хуралга чугаалашкан айтырларга тургустунуп келген агаар-бойдустун көдээ ажыл-агыйга хамаарыштыр таарымчалыг бооп турарын ажыглап, мал чөмөри болгаш тараа культура-ларынын көвүдөдери.

Агаар-бойдус өзүмнерге эки-даа болза, ситен-ширбиин белектели чамдык кожуунарда багай чоруп турар. Оларнын кол чылдагызын көдээ ажыл-агый техникаларына артык кезектер болгаш кывар-чаар чүүлдерин чедипшеин турарында деп тус-тус черлерде чугаалардан билдинип турар. Маанаа хамаарыштыр айтыргы узе шийтирлеттинген деп болур. Чүге дизе агрохандырылга черлеринде артык кезектер айнаа бар, чүге керээ чарып алгаш, ап болур.

Бо чылда болгаш эртен чылдын үрезинери дедир

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛGAZY

Тыва Республиканың Президентизи Ш.Д. Ооржактын 2000 чылдың июль 21-де № 711 Чарлынын езугаар Тыва Республиканың Кадик камгалал, эм-тан болгаш техниктиг хандырылга яамызынын сайдынын оралакчы Аркадий Александрович НАЧИНИИ Тыва Республиканың Кадик камгалал, эм-тан болгаш техниктиг хандырылга сайдынын албан-хүдээлээгин күүседире-биле томуйлаан.

Эртен четверте ТР-ниң Президентизи Ш.Д. Ооржак республиканың Дээди Хуралының Даргазы Ш.В. Кара-оол-биле ужурашкан. Беседа үзүндө протокол шийтирин хүлээп алган.

Депутаттар — чөпшээржилге комиссиязынын кежигүннери комиссиянын ажилыга ыяап-ла киржириниң эргежок чугулазын аяаа айткан. (Оон мурунудагы хуралга чүге чангыс депутат кирешкен). Оон ангыда шийтирлер хүлээп алып үеде чөпшээржилге комиссиязынын бодалын барымдааларын ДХ-нин депутаттарына сумелзэн.

Унер айның 10-га чедир РФ-тиң болгаш ТР-ниң Конституцияларынын аразында карышкартарын алып эртер талазы-биле хоойлу төлевилелдерин ажилдап кылдырып доозарын, Тыва Конституциянын бирги эгезиниң төлевилелин референдумга белектээрин дугурушкан. Улуг Хуралдын үшкү хуралын чыылдырар айтыртылганы чугаалашкан.

ТР-ниң Президентизи Ш.Д. Ооржак Кызыл хоорайнын школарынын чаа өөредилге чылыга белектели хынап, чамдык школаларга чорашан. Он талакы эрикте № 8 школа оон кичээгезин хаара туткан. 30 чыл бурунгаар туткан ол школаны эки септеп алаа, ам-даа ажилдап болурун Президент демделгези.

Президент № 10, № 1 школаларга, өске-даа черлерге база чорашан. Президент школаларнын чаа өөредилге чылыга белектелинге сепкил ханган.

ТР-ниң Президентизи Ш.Д. Ооржак Улуг-Хемни кежир эрги көвүргүгү септеп эгелээни-биле холбаштыр тургустуна берген айтыртылганы шийтирлээринге киржиң, аяаа чорашан. Оон түнөөлинде хемпи кежир паром ажилдап эгелээ.

ТР-ниң Чазанда

Дээди Хуралдын депутатына садып берген квартираны хоойлуга чорүштүр орнаанынын болгаш күрүне өнчүзүн эргелеп-башкарар талазы-биле күрүне комитетинин иогелде кылырындын сыйтаанынын дугайында № 711 дүктөөлү ТР-ниң Чазаса хүлээп алган.

Тыва Республиканың эрге-чагыргазынын күүсекчи болгаш төлөөлөгө органнын материал-техниктиг хандырынын талазы-биле күрүне эргелелинге дааскан.

1994 чылдың сентябрь 14-те ТР-ниң Президентизи Чарлынын езугаар баддалаан ТР-ниң эрге-чагыргазынын күүсекчи болгаш төлөөлөгө органнын материал-техниктиг хандырынын күрүне эргелелинге дугайында Дүрүмүн 3 пункттузу езугаар айткан квартираны керээ езугаар дамчыдып бербээ, ычангаш ТР-ниң эрге-чагыргазынын күүсекчи болгаш төлөөлөгө органнын материал-техниктиг хандыры талазы-биле күрүне эргелели бо бажынын эргелээр аргажок болган.

Тыва Республиканың Дээди суду негелде хергезин чугаалажы көрөш, ону катап коору-биле чоруткан. Ынчалза-даа бүдүн чартык чыл дургузунда күрүне өнчүзүн төлөө суд хуралына келбээ.

2000 чылдың январь 17-де ТР-ниң Күрөңчүзүнүң

ХУНДУЛУГ НОМУЧУКИ

Уе маңы удаар эвес, бо чылдың чарты төнгөш, келир 2001 чылдын нурун бодап, чаа чылда чагыдылга дугайында чугаа база катап чидин-биле тургустунуп эгелээ. Бистин хоочун "Шын" солуну-вусту 75 чыл болган юбилейлиг чылда чагыдылга кожуунарга чүгээр болганы демделээр апаар. Бирги чартык чылда эн хей чагыдылгалыг кожуун Улуг-Хем турган болза, ийги чартык чылда чөөн-хемчикчилер үшкү черден бирги черге үнгенин бистин солунун байырлаанын боду үзүндө өөрүп демделгес аргажок. Чүге дизе бирги чартык чылда солунун шаңдалын тылсып чораш, "кожа-хелбээ хей эвес чурт-такчылыг сүт-хөлчүлдерге каш-ла экзemplар чөптөн Силер" деп чөмөлеткен улус. Бо удаада Чөөн-Хемчик кожуунун харылзаа ажилдакчылары (даргазы О.Б. Монгуш) "Шын" солуну 594 экзemplарын чагыдып, өске кожуунарын тынээ. Оон ангыда Сут-Хел (Ө.Б.-С. Монгуш), Улуг-Хем (В.С. Куулар), Бай-Тайга (К.Х. Маадыр) 450—500 экзemplар "Шынны" чагыткаанын база демделеп, оонда хей чагыдылгалыг болурун күзөдүйн.

Чурттакчы чон колдуу тыва кожуунарга Барыш-Хемчик (148 экзemplар "Шын"), Тес-Хем (244 экзemplар "Шын"), Өвүр (87 экзemplар) хамааржыр-даа болза, бо кожуунарда чагыдылга ийгин чартык чылда эки эвес дээрзин үстүдө сан-чургаайлар көргүзүп турар. Июн айда Тоора-Хем — 77, Би-Хем — 59, Каа-Хем — 95 экзemplар

"Шынныг" болган

Солу, сеткүүл чагыдып алыры өг-бүлө бурузуну хуу керээ, ону кым-даа күш-биле албадавас. Ынчалза-даа кожуун чагыргалары, суур чагыргачылары чурттакчы чонга солун чагыдып алыры-биле деткимчени черле көргүзери чугула. Солун, сеткүүл номчуvas, радио, телевидение көрбөс болза, кандыг амьдырал турары? Уруг-дарын хей, инваллид, назын улгады берген улуска оода бир солунуң олурар кылдыр суурну чагырга даргалары чагыдылга кылып бээр болза, чон чүге "четтирдим" дээр. Сонгу чүккө деннээ Тогу, Кунгуртуг дээр чурттакчылыг черлеривиске тускай чингелдерин берип турар болза, аяаа "адресит" чагыдылганы чүге кылып болбас деп. Маанаа чүге чагыргачыларын, дарга-бошкаралары чогадыкчы, тыывыгыр чоруу негеттинер.

Бо чылдың төнчүзүңге чедир "Шын" солуну бир-ийи айлап чагыдып ап болур силер (6 айда 95 рубль). Келир чылдын (2001 ч.) чагыдылга өртөө улгады бээрин магалдыла улуг. Федералдыг почта харылзаанын ТР эргелеян почта чедирлери дээр чагыдылганы 78 хууун алып дугайын да бижикти редакцияга чоруткан. Өскээр чугаалаарга, номчучку Силер 6 айда 100 рубль-биле чагыдылга кылып алып болунарза, оон 78 акшаы почтага, чүге 22 акшаы редакцияга келер. А солуну силерге белектеп, кожуунарже үнүп, дүв-хүн чок материалдар бижип турар улус кымнарлы? Солунуң ажилдакчылары. Оларнын кызып-кы-

лайып, чоувуска силерге бүгү-ле болушкуннарнын шын, үзүндө чедир дээр ажилымыс үне чок бооп турарын үстүндө сан-чургаайлардан деннеп көрүңер, номчучку. Ынчалгаш солун ажилдакчыларына келер чылдан бээр бот-хандыртывары бергедээ. 1 тонна саазын өртөө (бир айда солун үндүрер саазын) 15 муң рубль. Чагыдып алыкчы силерини чагыдылгандардан кирген 22 акша чүү-даа четпес деп чүве билдингир.

Август 31-де "Шын" солунун бирги номериниң чырыкче үнүп эгелээнин дээр 75 чыл ою. Боду-вустуң байырлымыс таварыштыр Силерге, номчучкуларымыска, бичин-даа болза, домех-дуза кылдыр чингелделиг чагыдылганы август 1-ден 31-ге чедир чарлаарын редакция коллегиязы шийтирлээ. Келир 2001 чылда чагыдылгалыг (6 айда) болур деп күзөдүңер, август айда 95 рубль-биле "Шынны" чагыдып ап болур силер. Сентябрь 1-ден 2001 чылдын чагыдылга өртөө улгады бээрин база катап сагындырып тур бис, номчучку.

Чагырга даргалары, суу-суур чагыргачылары, почта ажилдакчылары! Силериниң кожуунуң чурттакчы чону чагыдылгалыг, оода чүге "Шын" солунуң болуру силерден база улуг хамааржыр. Хүндүлүг номчучку! Силериниң бистин 75 харлаан "Шын" солунуң чагыдып алырлардан оон келер чылга амы-хуузу хамааржыр дээрзин бо чүүдү төндүрүп тура база катап дилеп, чугааласкандың.

Светлана МОНГУШ.

ШЫНЗЫЛГАНЫ ТЫВЫСКАН

Республиканың Парладалга бажыныга Тываның Журналистер эвилелинин даргазы Артык Хем-Отуковна Ховалыг байырлыг байдалга чогаалган, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчы Натпий-оол Кара-оол Донгакочичге Россиянын Журналистер эвилелинин кежигүнү болгаш профессионал журналист деп аттың эдилекчи болганын

тускай шынзылганы ты-выскан.

Көдээ черде ажилдап, чурттап-даа чоруур болза, хей чогадыкчы ажилдары-биле Россияны парлаа-га-биле быжыг харылзааны үсейин чорууру база бедик үнелиг шынзылганы алганы-биле К.Д. Натпий-оолга чогаалчы эш-өөрү, журналистер байыр чедиргенер.

Бистин корр.

"ШЫН" — МЭЭҢ ЫНАК СОЛУНУМ

"Шын" солун бодунуң үндөзлөттүгүн үзүндө эгелээш-ле Тываның улус чокунуң сагыш-сепалин, күзөл, бодалдарын илеридип, четестерин ажыт-чакып чокка бижип, шүтүмчүлээр күчүлүг индир болбушаан хевээр. Бөдүүн ишчи чонуну ажылы, амьдыралы канчаар чоруп турарын шын-биле чиге соглоон үнүп 75 чылдарың дургузунда ынангылыг чырыдып турары-биле номчучкуларын иделгени, хүндүткенин чөсөлп алган.

Рыноктуң бо берге үезинде "Шынны" амьдыралында болуп турар болушкуннарнын, оон чыры-дал, парлап турар материалдарын чонуну канчаар үнелеп турарын бил-лип алыры-биле номчучкулардан чангыс айтыр-мынын салдым.

— "Шын" солунуң чагыдып ап турар силер бе? Дөзөтканың Ондор, Кызыл хоорайнын чурттакчымын.

— Мээң өг-бүлөм "Шын" солунга дыка ынак. Чаа номерни номчуп танышкан соонда, ыяап-ла көктөп аар бис. Бизин хеймер уруум Айсуу — "Шынны" ынак номчучузу. Ында бижээ чүүдөдери, ылангыя Сергей Хертектин материалдарын тын аймайын доңуур-лур бис. "Шын" солуну бистин өг-бүлөвис бүдүн чылда чагыдып ал-каан, ычангаш өскелерге-даа Тыванын хоочун солунуң чагыдып алырын күзөдүйр дим.

Константин Салчак, Каа-Хем кожуунуң Бүрүн-Аксы суур.

— "Шын" солун тургустунганьдан бээр август төнчүзүңде 75 чыл оюн демделеп эрттирер, ы-

Сөөлү шакта

РФ-тиң Президентизи В. Путин Браккы Чөөн чүккө он хонукта албан чоруну дооскаш, дуун Москвада эеп келген. Оон эрткен оруу узу: Москва — Пекин — Пеняня — Благовещенск — Окнава — Петропавловск-Камчатск. Узун орукка кым-даа могап-шылал болуру, ыччалза-даа РФ-тиң анык Президентизи ону эскербээ.

Делегейин сайыраңгай сес чуртунун Окна-

АЖЫЛ-ИШ ШУУДААН

Сөөлү чылдарда ТР-ниң Чазаса чөвүнүң кадыкшылы дээр дээртин хемчеглерин ап чорудуп турар. Нарын-берге аарыларын эмнээр даштык дериг-херекселдерни республиканың төп эмнелгезинге садып эккеп, тургузуп, тодаргай хемчеглерин ап чорудуп турар. Чоокку хүндерде Кызыл хоорайга кара-бүүрек аарын эмнээр талазы-биле эртем-техникаын эң сөөлүг дериг-херекселдер-биле хандырттыган республика эмнелгези ажиттынар. Ам бо хүндерде ол эмнелгеде ажил хайнышканын.

Чаа эмнелгениң тудуун Тываның Хереклекчилер эвилелинин "Коопсулуг" деп кызыгаарлаттыган харымсалгалыг эштежилгениң тудугжулары кылып доозуп турар. Ол бүдүрүлгениң директору Ортун-оол Павлович Биче-кыска дудуп, ажил-ижин кысказы-биле чугаалап бээрин диледим.

— Бис моон мурунда республиканың Хереклекчилер эвилелинге хамааржыр тудулар кылып четпээ, барбаан булувуус чок. Тывага-даа, чоувуска-даа ажиттыг ажилды кылып берип чордуvas. Сөөлү чылдарда экономикаын кризистин хайын-дан кылдыр туудуг тынвал-бастан чүве болгай.

Бо туудугу кылып эгелээрде, баштай тендер коңузурун эрттирдим. Оон кол сорулгалыг эвээш чарыгалдын үндүрөш, кыска хуусаада доозар кылдыр алган организация тилекчи болур. Орта 3 организация кирешкен, 1,750 муң рубль-биле, кыска хуусаада тулуп доозар сорулганы салгаш, тилекчи болдуvas. Эмнелгениң тудуун майда кылып эгелээдвис. Бистин коллективте шунту 43 ажилчиннар ажилдап турар. Шунту мергезилдиң ажилчиннарын мында хаара туткан. Чүге ше-верлекчилериниң безин 3 бригадала ажилдап турар. Оон ангыда электриктер, сантехниктер, кандакчылар, чазаныкчылар дээр, кымнарны чок дээр. Эмнелге тулуу болгаш дыка нарын чүүдөр бар. Ажы-лалга кирер туудуг боорга, ажил шагын барымдаала-вайн ажилдап тур бис. Бо туудугда бистин-биле кады эмчилер база ажилдап турар, оларнын боттары-биле дудуп көрүңер — деп сумелдиз.

Бо эмнелге дээрге чүге республикада эвес, Россия девискээринде ховар эмнелгелерин санаңда кир-пир турар. Тудугу ТР-ниң Чазанда дорт ашалан-дырп, деткимчени берип турарындан эмнелгениң тууду шууду турарын ту-дугжулар чугаалап турду-лар. Тудугу чыгыне кер-рээ-биле "Коопсулуг" кы-

зыгаарлаттыган харым-салгалыг эштежилге кылып турар-даа болза, эмнелге тулуу нарын болганындан олар боттары ту-дугу организациялары "Изумурд" (Н.В. Чумаа), ишткни харылзаа "теле-фон", сигнализацияны, "Ленстрой" (А.В. Лавей-кин) трансформатор бол-гаш даштык электри хан-дырылганы керээ езугаар кылып турарлар.

Эмнелгени ишткни дериг-херекселдери нарын болганда кара-бүүрек аарыларын талазы-биле тускай эртемниң эмчи-лер мында доктаамал ажил-дап турар. Ол дериг-херек-селдери эккеп тургуза-рынга электриктер, мон-тажниктер, дунзаалакчылар эмчилерге дузалык турар. Кабинет бурузунге кандыг аппарат турарын төлөөлөгө тодаргай-биле айтып каан.

Тудугжулардан эмнелге-ни хүлээп ап, ону канчаар кылып турарын хынап, дериг-херекселдерин сал-дыртып турар, республи-ка эмнелгезиниң кара-бүүрек аарыларын тала-зы-биле кол эмчизи Урана Амырдиевна Дир-тий-оолдан чаа эмнелге-лик дугайында "Шын-ны" номчучкуларынга кысказы-биле чугаалап бээрин диледим.

— Бо эмнелге чаа дериг-херекселдер-биле хан-дыртыган Сибирь девис-кээринде бир ховар эм-нелге болур. Биске чүге

Тываның эвес, чедип кээр болза

Сибириниң өске дериг-херекселдер хереклет-тинер апаар. Республика-ның кадык камгалал шугумуна база бир кол эмнелгени ажиттыгы чонуну социал айтыртылганы шийтирлээрине улуг деткимчени бирээзи деп демделгези артык эвес.

Эмнелгениң тудуун кыска хуусаада ажылдап кирер дээр "Коопсулуг" кызыгаарлаттыган харымсалгалыг эштежилгени тудугжулары багай эвес ажилдааннар, ылангыя шеверлекчи З.Б. Ул-дун, тудугжу М.А. Саая, краан башкаркычы А.К. Чооду, электрик Ю.А. Кара-кыс болгаш өскелер-ни-даа ажилын демдел-лээр өөрүңүз. Керээлиг ажилдап турар организа-циялардан "Ленстрой" удуртукчузу А.В. Лавей-кин онза ыгалып турар.

"Демниң сааскан төве тулуп чияр" деп, чонун чугаазы бар болгай, ту-дуг-жулар, инженер-техник-тиг ажилдакчыларын болгаш эмчилерин бир демниг ажилын түнөө-линде республикада бир онза дериг-херекселдер-лиг эмнелге бо хүндерде ажиттынарнын кырында келген. Ажил-иш шуудан, аарыг кижилерин эмнел-гениң хүлээп алырынга эвээш эвес үе арткан.

Сергей ХЕРТЕК.

Игорь ДАМДАК.

Томчу. Эзэм 2-ти ормидо.
20 чүүл. Күрүнениң чер кадастрының сан-медээлерин бээр.
 1. Черния тодаргай унастогун дугайында күрүнениң чер кадастрының сан-медээлерин ол чер унастогун турар чериниң аайы-биле төлевирлиг азы халаска-даа ушта бижилге хевирлиг кылдыр бээр.
 2. Черния тодаргай унастогун дугайында сан-медээлерин: чер унастогун эрге эдилекчининг азы эрге эдилекчининг төлээлест-

кен улдузунга; оларның юридиктиг эргезинге туруп турар девисээрниң кызматтарына үндүрүг органнына; ол чер унастогубиле холбашкан, херектер иштеп, чугалаажы көрүп турар судтарга болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар органнына; шимчeves өнчүге база оларга хамаарыштыр эргелерни күрүнеден бүртүкээр органнына, шимчeves өнчүнүн чамдык хевирлерни база девискээр зоналарын айткан ор-

ганнарның ажылында эрге-чугула хемчээл-биле тускай бүртүкөп турар азы учедун кылып турар органнына (организацияларга); эрге ээллекчининг чагыр бижин азы хоойлу эзуугар чер унастогун салган алыр эргелиг кижилерге; хоойлу-биле доктааткан өске-даа кижилерге халаска бээр.
 3. Бо пунктта айткан кижилер болгаш органны тодаргай айткан чер унастогун дугайында күрүнениң чер кадас-

трының сан-медээлерин оларга берген хоолгаларының база чедир берген өртөк-хөлөзининг төлээр.
 3. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырганың органны болгаш тус чериниң бот-башкарылга органны хамаарышкан девискээрлеринде кызыгаарларынга чер дугайында түннел үндүрген сан-медээлерин доктааткан чурум эзуугар халас алыр эргелиг.
 4. Күрүнениң чер кадас-

трының сан-медээлерин оларга берген хоолгаларының база чедир берген өртөк-хөлөзининг төлээр.
 3. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырганың органны болгаш тус чериниң бот-башкарылга органны хамаарышкан девискээрлеринде кызыгаарларынга чер дугайында түннел үндүрген сан-медээлерин доктааткан чурум эзуугар халас алыр эргелиг.
 4. Күрүнениң чер кадас-

унастогун эрге эдилекчининг хоойлу эзуугар эрге-ажыктарын үрөп турар арталар болгаш хевирлер-биле ажылаарга, хоойлу-дүрүм-биле көрдүнгөн харымсалга онаажыр.
21 чүүл. Күрүнениң чер кадастрын чорудар албан-дужаалдыг кижилер Күрүнениң чер кадастрын кылып чорудуп турар албан-дужаалдыг кижилер Тыва Республиканың хоойлу-дүрүм-биле чыгыр алыр төлевирлер кылдырып турар база хоойлу-биле хоруваан кирер өске-даа дөстөрүн

алыр акша-хөреңгилериниң күсели-биле ашаландыр.
 2. Күрүнениң чер кадастрының сан-медээлерин бергени дээр тыртар төлевирлер хевирлиг ап турар акша-хөреңгилериниң чүгле күрүнениң чер кадастрын кылып чоруду-
25 чүүл. Бо Хоойлу-дүрүм күштүг болуп эгелээр Бо Хоойлу-дүрүм албан Тыва Республиканың Президентизи Ш.ООРЖАК. Кызыл хоорай № 481 2000 чылдың июль 16.

рынга ажылаар.
23 чүүл. Бо Хоойлу-дүрүм хажытканы дээр харымсалга
 Бо Хоойлу-дүрүм хажыткан буруулук хамааттар болгаш юридиктиг албан-дөстөр хажытканы дээр хоойлу-дүрүм хажытканга онаажыр.
У эге. Түннел чүүлдер
 эзуу-биле парлаан хуну-ден күштүг болуп эгелээр.

Саналдар, бодалдар

БИСКЕ ДЕТКИМЧЕ ХЕРЕК

(Кунгуртугдан чагаа)

Тере-Хөл дээрге Тываның кайгамчыктыг чара бодус чурумалдыг, ая-мендиг, балыктыг, алдын-моңгун курлавырлыг, аржаан сугларын, кат-тооруктуг, эм оттарлыг байлак черлериниң бирээзи. Маана "Тере-Хөл" колхоз тургустунган чылдар бээр 50 ажыг чылдар эрте берген. Бо үениң дургузунда ниитилел хөгжүлөзүнүн кандыг оруунга таварышпаан дээр силер. Колхоз тургузушкунуң чылдарында бергедээшкннер, хөгжүлде, шаңнал-макталдар, тапашкын үези, хоозуулашкын, Кунгуртугун азы Шынаа сумузуң Тываның аягы-агы кожуунуң нарынга чыгыртып кылдыр шылчидип турганы дээр, чүнү көрбөөн дээр боор ону.

кан. Ажил-агыйның техника хуу улустун холувче кирген болгаш чамдыктарын артык кезектер кылдыр чызып, үптөп каанкан. Оон арканы ажылгал чок кара металл болуп чыдып калган. Гаражтын, чазаныр чериниң, электростанцияның бажыныры суурнуң чурттакчыларының, албан черлериниң одаар ыажы болу берген.
 "Тере-Хөл" ажил-агыйның миңдыг буураашкына таварышканы республиканың Көдээ ажил-агый яамызының сайматтары турган чүге Самойлов Монгуштуң, Степан Достайның четпес ажылы, буруузу эвес, Чазактын көдээ ажил-агый айтырылганын харымлаар даргаларының, оларның оралакчыларының чедир билбөөн ажылы, сагыш салбааны деп үшкөп турган бис. Ол үшкөп Шынаа суму чыгырдык, коллективтиг ажил-агыйның удуртулагы багай ажилдаандыр. Бир эвес бот чугула херекти эдер дээр кончуг шийтпирлиг хемчеглерин ийи-үш чылдарда албас чүве болза, ажил-агый сывес, малдын баш саны шуут үзеринге чедип болур айыл тургустунуп келген деп санап тур бис. Бир эзелчегде, ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының сайматтары рывок харылааларының шапкын агымыга "хостуг эштер" кижини шийли тыпкаш, томуларын чугула-дыр. Ол Президентиниң оң холу болур уждурду.

берге байдал тургустунган. Кызыл-биле аржыгар транспорт айтыры шийтпирлеттинмейн туруп берген. Бо чылдың апрель айга чедир самолет неделяда үш катап ужуп турган, ычан чүгээр турган. Оон бээр республика найысылалы-биле агаар харылзааны колдуунда үндүг деп санап болур. Самолет айда чүгел ийи-үш катап ужур болу берген. Кызыл-биле аржыгар кандыг херек турбас дээр, ылангыя уруу-дарыны, улуг кижилерни эччиледери чугула болу бээрди. Анаа көрүп олурар эвес, канды-ла-бир хемчөө ала бээр. Сарыг-Сепна чедир өрт самоледу-биле ужуп келеш, Кызылдан дедир чанары дыка бергедээр-дыр. Ай-агый-биле самолет манап кээрге, ушпас болурга, 30-40 хире кижиги "Уралга" сымдарлаары олурупкаш чуртуптар. Оруу берге черге солкаркалж хой доокаарлар чүдүрген машина чорурду дыка бергедээр. Оон хөлөзиниң база улуг, 260 рубль төлээр. Шах миңдыг бергелерге таваржыл, амы-тынни артынга кагылаш, чаптыр турар. Бо дээрге кончуг айылдыг херек-тир. Озал-ондакка-даа таваржыл болур. Ындыг күзенчиг эвес чорук Кунгуртуга болган, чеди кижиги амы-тыннидан чарылды. Ол улуг кичээндирг иш-кажылы. Оон ынай миңдыг таварыла болду. Эччилер дүрген дузааны чедир арга чок болганында аар кезишкнн эртер уждурду ийи кижиги амы-тыннидан чарылган. Бисте кезер эмчи чок болганында оларга дузалап шыдаваан.

Кызыл-биле агаар оруун айтыры кывар-чаар материалдар чогуга сыдалгап алгаш, бо күн-берге чедир үзе шийтпирлеп чадап туруп берген. Республика найысылалы-биле доктаамал харылзаажыр транспорт айтырыны бо чериниң суму чагыргазының деннеди-биле шийтпирлээр бергедип келген. Мону барым-даалаш, биске Чазактан деткинич көргүзери негеттинип келген. Кызыл - Кунгуртуг аразында агаар-биле аржыгар кеди чок болу берген. Ындыг болганда Эрэни биле Кунгуртуг аразында машина оруун септеп кылдырып саналдап турар бис. Ол кыжы-даа, чайын-даа бистиги аржыгарымыска кедилг болур. Ону кылдырып республиканың орук эргелигинде даргазы С. С. Санаа-биле сумележип, дугуржур. Кунгуртуг суурга орук унастогун тургузар. Оон ынай орук тударына Эми алдын артелинниң күчүдүг техниказын ажыглаар арга база бар. Ажилчын күш Кунгуртуг суурда четчир болгаш артар.
 Бир эвес Шынаа сумузу эске кожуунда шилчиг деп айтырып тургустунуп турар болза, эргези хевээр Кызыл кожуунга артарга, ол чагырга черинге аак чүкү болур. Агаар харылзааны база бергедээр. Ындыг болганда чер кырында орук харылзааны аайы-биле Эрэни кожуунга чыгыр-гачынча Шынаа сумузуң шилчидери таарымчалыг деп санап турар бис. Бо кожуун-биле аягы-даа аржыгы болур арга бар. Кунгуртуг - Эрэни аразында машина оруун септеп кожуун чыгыргазына дагып каар болза, ул чериниң сонуургалы анаа улуг. Ол ишкеш Эрэни кожуун чагыргазының даргазы К. А. Мон Тере-Хөлдүң күдээзи болганда, бо черге хамаарылганы бир ыажы болур уждурду.

УТТУНДУРБАС ЧАЛЫ ЧЫЛДАР

Бо каш одуругланы ооң авторунуң меңээ айтып берип каан сактышкын демделелинден ушта бижидим. Чээрбиги чүс чылда өөренип, ажылдап, чурттап чораян, ам-даа чоруур бистиги хоочуннарыбыстың сагыш-сеткилин ханызындан үнген бодалдары номчукчуларга солун боор. Сактышкынның автору Адыяа Бадрыгьевна Маскыр, боду амгы үеде аарып чыдар. Бопуймаа ДИРЧИН.

Чурттап эртип турар чээрбиги чүс чыл бистерге, хоочуннарга аңгы-аңгы талаары-биле онзагай. Ылангыя амгы бо 2000 чылда Тываның амидралында ужур-утжаан хааны болушкуннар хой-дур. Ала-чурттуң Улуг дайынына Тилелгениң 55 чылы, тыва бижиктиң 70 чылы дээр, өске-даа. Ол үени бодар ортак, кижиниң сагыш-сеткил хайнып, чалың чылдар карака чуруттуруп келир. Ам чеден алды харлыг кыргандыр мен. Оон иштинден дөртөн ажыг чылдары Тес-Хем кожуунуң шуолаларына башкылап эрттирдим.

Бичини чылдарында адакенини өөнге ажил-ишке дузалаажыр, авамдан даарыны өөренип алган турдум. Мен ол-бо кожуунда даянып, аамдан даарыны өөренип алган турдум. Мен ол-бо кожуунда даянып, аамдан даарыны өөренип алган турдум. Мен ол-бо кожуунда даянып, аамдан даарыны өөренип алган турдум.

дээр, өскелер-даа. Чоок эжим Багбуужап Ала-чурттуң Улуг дайынына база киржип чораян. Дайын эгелээде 4-ку класска өөренип турган бис. Ол күзүң Самагалдай школына баштайгы орус дыл башкымы Остап Васильевич Горбунов келген. Башкымыс бистиги орус дылга өөредип, ооннар организанап, үрларга өөредип турган. Боду гитарага ойнар, үрларга таңшылаар, уругларга чоок, чазык-чагаай кижиги Совет хамаатчыларын дайынче келдери бергенде, ол-ла күзүң ону дайынче келдирти берген. Башкымысты үдеп каан бис. Сөөлүнде дынаарымыска ол башкы дайындан эеп келбөөн болган. Дайын үези берге чылдарда похоттарга киржип, спортчу оюннар ойлап, күш-кулы-тура кылып шаг болган бис. Чагыр үеде сургаж чылап, сумулар бижик башкылап турдум. Ычан машина бар эвес, аягыттыг улаглап чоруур чүве-ле болгай. 1942 чылдың чалынында Шуурмак сумузуңга бижик башкылап, болгумнер организанап турдуусу. Дээрге деп черге чоруп турган, Кокага Уруу Мижитмаа база Мынчаак, Капыч угбашкыларын ол ажилга эки киржип турганын утпаан мен.

мун дооскан башкыларын келгени. Кымнарыл ол дээрге Оюн Арап-чандыр Думбүү, Александр Борбак-оолович Чараш-оол, Маскыр Миндиярвич Маады, оон даразында чылын Биче-оол Дамжиевич Дупшун, Куурааны Чамзыровна Чоолу олар-дыр. Хып дээр чалың чараш башкылары-высты магадан-даа ханчыс бис. Удаваанда пионер кидизинге ажиллап турган Ахмед Арапчаа бистиги пионерге кирген, пионер вожатайга Оюн Яндаймаа ажилдап турду. 1940 чылдың февраль үезинде арвезе кежигүнеринге кезек өөрүм-биле калы кирдим. Ол үеде кожуунга арвезе талазы-биле дарга Кыргыс Динга турган. Оон бичини мурнунда бистиги чер чурттуг Матсыл угбай база ажилдап турганын билер мен. Арвезе кежигүнеринге негеледе шыгыны: эки өөренип, чурумуң болур, аажы-чаны чараш, пионерки даалгаларын эки күүседи, бижик башкылаар дээр, өске-даа. Арвезе кежигүнеринде Тыва Совет Эвилеленге каттышкан соонда комсомолга кирдиңс. Ол үелери ам болаар, соруктуг, хей-абылга-ла. Нияти активчи, патриотч чорук бедик-ле турган. Бистиги класмыска таңшылаар Оюн Енаа, шинге ойнарар Оюн Маадыр-оол, баяннар Чооду Чорбаа дээр, өске-даа өөреникчилер тургулаан. Мен бодум эжим Севил-биле "Малчын арат" деп ыры таңшылаашыаан үрларга бис. Хаактыг похоттап, шаңактыг концерттер көргүзүлдү даа чоруп тургуладынс.

Учуртуң башкылап эртер уждурду ийи кижиги амы-тыннидан чарылган. Бисте кезер эмчи чок болганында оларга дузалап шыдаваан.

Арвезе кежигүнеринге негеледе шыгыны: эки өөренип, чурумуң болур, аажы-чаны чараш, пионерки даалгаларын эки күүседи, бижик башкылаар дээр, өске-даа. Арвезе кежигүнеринде Тыва Совет Эвилеленге каттышкан соонда комсомолга кирдиңс. Ол үелери ам болаар, соруктуг, хей-абылга-ла. Нияти активчи, патриотч чорук бедик-ле турган. Бистиги класмыска таңшылаар Оюн Енаа, шинге ойнарар Оюн Маадыр-оол, баяннар Чооду Чорбаа дээр, өске-даа өөреникчилер тургулаан. Мен бодум эжим Севил-биле "Малчын арат" деп ыры таңшылаашыаан үрларга бис. Хаактыг похоттап, шаңактыг концерттер көргүзүлдү даа чоруп тургуладынс.

Арвезе чагыскалчысы эттериниң утпас мен. Чоолу Шулуу-Маадыр, Чоолу Тараа, Оюн Арап-чын, Соия Чакар, Кыргыс Шимит-Серген, Соия Севил, Иргит Багбуужап

Арвезе кежигүнеринге негеледе шыгыны: эки өөренип, чурумуң болур, аажы-чаны чараш, пионерки даалгаларын эки күүседи, бижик башкылаар дээр, өске-даа. Арвезе кежигүнеринде Тыва Совет Эвилеленге каттышкан соонда комсомолга кирдиңс. Ол үелери ам болаар, соруктуг, хей-абылга-ла. Нияти активчи, патриотч чорук бедик-ле турган. Бистиги класмыска таңшылаар Оюн Енаа, шинге ойнарар Оюн Маадыр-оол, баяннар Чооду Чорбаа дээр, өске-даа өөреникчилер тургулаан. Мен бодум эжим Севил-биле "Малчын арат" деп ыры таңшылаашыаан үрларга бис. Хаактыг похоттап, шаңактыг концерттер көргүзүлдү даа чоруп тургуладынс.

ЛАТИНЧИТКЕН БИЖИВИС ТУРГАН БОЛЗА

Латинчиткен тыва национал бижикти чогаалдып тургустунган бээр 70 чыл оон демделгелер турары тыва кижиниң амыдыралында онзагай болушкун деп бодар чоруур мен. Ону чогаатканы бистерге аажок улуг бурунгаар базым болган дээрини солуннар арнынга үнгөн бистиги эртемденеривистиги, төгүчүлөривистиги материалдарындан номчуп, хоочуннарыбыстың сактышкынын арнындан таңшып чор бис.

"Шын" солунуң арын-нарында үнүп турар материалдары номчуп ораарга, 1930 чылдар соонда бижик билбес чорукту унуткаар дээр, нам, чазактын ол үеде чорудуп келген хемчеглери шуут дайын шөлүнде тулчүшкунуң-биле демей сагындар чүве-дыр. Ол шагда эртем-билиглиг башкылар кожуун, сумуларга чонга үжүк-бижик өөредир дээр эзулук маадрылг чорукту кылып турган дээрин демделгелес арга чок-тур. Оларның күженишкниң ажылы-ны түннелде Тывага үжүк-бижик билбес деп үзүткатынган дээр-зи тодазы-биле көстүп турар. Ол хан чок тулчушкун соонда шылгараан маадрылг кижилерин орден, медальдар-биле шаңнап-мактаан ирги бе деп бодал база башка кирер болду. Ол кижиниң азы бо кижини шаңнаан деп чүве солунга номчу-вадым азы эскербейн барганым ол бе?

Мен 60 чылдар үезинде школага немец дыл өөренип турган болгаш латин үжүктерни билдир турдум. Кажан студент амидрал дооступ, латин үжүктер уттуңдуруп, хун бүрүнүң амидралына ажилгатынмаан барган соонда, херекке албайн, ол үжүктерни амидралга аягылаш, хергелес-ле болгай мен деп бодар чурттап келдим.

Амидрал, ниятилеп хөгжүлдес эскерлип, ушак чагыс черге турбас чүве болганда, кижиниң амидралына база эскерилгелер болур чүве-дыр. Уруу-дүрүм республика лицейин дооскаш, Турцияже өөренип чоруй барган соонда, бистерге база

эскерилге болган деп болур. Турция биле Тыва аразында чагаа шаг боор, ийи-үш-даа ай боор чүве-ле болгай. Ол үениң иштинде амидралга чүгү-даа бооп болур, мындг таварылгада телефон дузазы херек апар чүве. Доктаамал телефон-биле харылзаажыра, оң хөлөзини дыка улуг апар болгаш уруу-дүрүм-даа, бистерге-даа амыр эвес.
 Республикага электронук харылзаа тургустунуп келген соонда, чагаа, бижикти хунуң-даа чорудуп, харымзын ап турар апардымыс. Электронук харылзаа-биле чагаала-жырда, латин үжүктү билдир эргежок чугула чүве чорду.
 Баштай уруу-дүрүм электронук харылзаа-биле келген латин дылда чагаазын лицейин башкыларына номчудуп ап, харымзын база бижидип ап турдуусу. Оон соонда ам канчаар, "думчукка тулганды, бызаа сугжу" дээр-биле демей, бүгү назымында хергелес чүве боор мен деп бодар чоравис латин алфавиттиң үжүктерин өөренип ужурга таварышкын. Электронук харылзаа-биле чагаа чорудуп шыдавын бар-наш, латинчиткен национал бижикти солуп каан-канынга хомудаар чордум

эскерилге болган деп болур. Турция биле Тыва аразында чагаа шаг боор, ийи-үш-даа ай боор чүве-ле болгай. Ол үениң иштинде амидралга чүгү-даа бооп болур, мындг таварылгада телефон дузазы херек апар чүве. Доктаамал телефон-биле харылзаажыра, оң хөлөзини дыка улуг апар болгаш уруу-дүрүм-даа, бистерге-даа амыр эвес.
 Республикага электронук харылзаа тургустунуп келген соонда, чагаа, бижикти хунуң-даа чорудуп, харымзын ап турар апардымыс. Электронук харылзаа-биле чагаала-жырда, латин үжүктү билдир эргежок чугула чүве чорду.
 Баштай уруу-дүрүм электронук харылзаа-биле келген латин дылда чагаазын лицейин башкыларына номчудуп ап, харымзын база бижидип ап турдуусу. Оон соонда ам канчаар, "думчукка тулганды, бызаа сугжу" дээр-биле демей, бүгү назымында хергелес чүве боор мен деп бодар чоравис латин алфавиттиң үжүктерин өөренип ужурга таварышкын. Электронук харылзаа-биле чагаа чорудуп шыдавын бар-наш, латинчиткен национал бижикти солуп каан-канынга хомудаар чордум

эскерилге болган деп болур. Турция биле Тыва аразында чагаа шаг боор, ийи-үш-даа ай боор чүве-ле болгай. Ол үениң иштинде амидралга чүгү-даа бооп болур, мындг таварылгада телефон дузазы херек апар чүве. Доктаамал телефон-биле харылзаажыра, оң хөлөзини дыка улуг апар болгаш уруу-дүрүм-даа, бистерге-даа амыр эвес.
 Республикага электронук харылзаа тургустунуп келген соонда, чагаа, бижикти хунуң-даа чорудуп, харымзын ап турар апардымыс. Электронук харылзаа-биле чагаала-жырда, латин үжүктү билдир эргежок чугула чүве чорду.
 Баштай уруу-дүрүм электронук харылзаа-биле келген латин дылда чагаазын лицейин башкыларына номчудуп ап, харымзын база бижидип ап турдуусу. Оон соонда ам канчаар, "думчукка тулганды, бызаа сугжу" дээр-биле демей, бүгү назымында хергелес чүве боор мен деп бодар чоравис латин алфавиттиң үжүктерин өөренип ужурга таварышкын. Электронук харылзаа-биле чагаа чорудуп шыдавын бар-наш, латинчиткен национал бижикти солуп каан-канынга хомудаар чордум

Латин үжүктер-биле тыва дылга бижип алган чагаамны почта улзуу күлээп албас, ыяп-ла латин үжүктер-биле орус дылга бижирер дээр. Орус үжүктер-биле бижип каарга база хүлээвес чорду.
 Кажан мээң ажилдап турар организациям интернет дамчыштыр дорт харылзааны тургузушкан соонда амырдым. Латин үжүктер-биле бижээр тыва дылда чагаамны доктаамал чорудуп тур мен. Чоокта чаа уруумче акша чоруткан дугайында личнадыгы оң болуунуң телефонунуң домеринче дамчытывис. Чеме берген болду. Ычангаш тыва кижилерге куураг чүүлүм миңдыг, уруглардымы латин дылды эки билер кылдыр чагып, сургап, боттарыңар база латин үжүктер-биле номчуп, бижип турар кылдыр өөренип алынар.
 Сөөлү үеде даштыкыдан келген бараан-сараан безиян латин үжүктер-биле бижиттинген болурун эскерген боор силер. Бир эвес латинчиткен тыва бижик турган болза, өске даштыкы дылды өөрениргеге дыка-ла ажыктыр турган хевирлиг деп чүвени амидралымдан көрүп чор мен.
 Виктор ДАНДАР,
 Кызыл хоорай.

Бора-Хөлдүн чүгүрүк айттары

Дөртөн чылдар үезинде сес ай чыскаалы кожуун төвү Чадаага эртер чүве чораян. Айт, мөгени салырга, турдуг-ле. Ол үеде барык он-даа чыл чыгыс бистин чериян ады бир-де бирээзи, бирде өскези ыяп эртип келдирлер. Ол дээрге хой чылгылыг Айжы Монгуштуң шокар ады-биле Ендаа Монгуштуң кула ады-дыр. Оларның мурнуң кыр мал турбаан. Оон соонда Чамбал Ондарның шамыр ады кежээлээш, база каш удаа эрткен. Айттарың Ооруг аадаанда тей ужданан айт чазакчылары апаргаш, салым

бадырар. Бора-Булак ховузуңун аксынга манап турган улус Байза тыпсыр боор чораян.
 Чыраа аяттардан Кыргыс Комбуңуң сарыг ады ыяп-ла мурнап келдир. Ам болаарга, ол-даа кедергей-ле чыраалаар айт турган хевирлиг, чаражын канчаар силер!
 Бистин Хөл, Хараган, Кегээ-Булак, Уаук, Ооруг ынаар, ам болаарымыңа, Монгуштар, Ховалдылгар, Ондарлар, Иргиттер колдап чурттап, төрөлдөжип, кудалажып чораян чүве ол. Аалдарын дүгүн кааканда база ыяп мөгелер салыр. Ол бичини

шаамда хүрежип, шуглуду даа чораян мен. Адаваастай Ховалыг деп дарган мени ыян мөгем дээр чүве мизин оң.
 Бежен чылдарда колхозтар тургустунуп турда, Бора-Хөл МЧАЭ-зи баштай Ооругга тургустунган. Оон бирги даргазы Севилбаа Монгуш.
 Ооругдан МЧАЭ-ни Кызыл-Хавакка апарган. Ажил-хожуул доозуп тургаш база-ла байырлап, мөгелерин хүрештирип, айттарың чарыштырып турган. 1952 чылдар үезинде ол МЧАЭ-ни "Искра" колхозка каткан. Чыскаал болур дээрде,

айттарың Кара-Дыттан, азы Куу-Даг чанында Ак-Хая баарыңдан бадырар чүве. Орта база айт бажың бо-ла муунуңтар турган мен.
 Долгавуң дески хову болгаш кончуг чүгүрүк аяттар ораны кылдыр чапаттыңан чер деп улуг улустун чугаазын дынааанымын бичини кижиги кара-биле ол байыр-найырларга көреш, илан-ла ында-дыр деп бузуреп, ам-даа мычаар бодар чоруур кижиги мен ыян.
 Дага ХОВАЛЫГ,
 күш-ажылдың хоочуну.

Экоконкурса

Парктын төвүндө кончук жараш фонтан хүндөрдү бадыр нэг күндө аттыгы...

Кымны бажына кирип келген чүе. Сөөлгү 20-25 чылдарнын дургуунда паррка чангыс-даа чаа тууду немешпээ...

Парк ажиттынгандан бээр 72 чыл бооп турар. 70 га шөлдү ээлеп турар, а теректерин ортумак назыны 70 чыл чурттаар...

Бир ажилдакчынын шалыны айда 200-250 акша. Ол дээрге эн-не эвээш пенсиядан безия 2 катап биче бооп турар...

В.В.Путиния ат салган чарлыктарын эзугаар шалын төлөп турар. Парктын бүгү Россияда дыка берге байдалда турарын өске хоорайлар херечилеп турар...

СӨӨЛДҮ БЛАВЫЛАП ШИНЧИТ

Кижиге папиллома вирузуун тывылдырганы генитальдык сөөл шээр аарыларнын бирээзинге саналыр. Чылдын-на делегейде ол аарыдан аараан вирузу сөөл чокка кешке чурттап база болур...

Ону чепсеглеттинмезен карак-биле көөрү берге. Шахындыг хензиг сөөлдерини эмчи чүгле тускай инструментизи-биле тодаралыр. Аарыг кижиде папиллома вирузу сөөл чокка кешке чурттап база болур...

Базыны камгалалы бооп турар. Генитальдык сөөлдү чүгле эмчилер когун узуп эмнээр. Аарыг кижиге боду эмненир болза, багай түндөлдөрдү бооп, экижир тудум, аарыгны ханылалдып ап болур...

ПАРК КАЖАН ЧААРТТЫНАРЫЛ?

(Хөрек өйгөн, сагыш аарткан бодалдар)

Кажан-даа маана чүе турбаан ишкаш, нзын безия балап каапкан. Чем садар киосклерини хөй кезини ап каапкан. Чүге дээрге олар албаннаар бажыче "шилчий" берген. Чүге чагыс киоск артып калган.

Кызылдың паргынын дугайында биживес аргам чок апарды. Ооң чылдан чылче баксырап бар чыдарын көргөш, кижиге муңгараар. 1957-59 чылдарда Кызылдың паргы дыка чараш турган. Теректерини сырий, хөй деп чүезин. Коды кылашат чоросан кижинден бичини-ле чыдып кесер болузда, тыптайн баар сен. Агаарыны арыг, чагайы тайгада ишкаш. Кырганда, чолыи-даа кижилер орай дүнгө кирип сөлгүстөп, кылаштажып чоруур...

Четтигыкпен. Ооң аразында 250 черлик ракеткалар дөзү, 250 талдар, хаактар дөзү, 500 дят бар. Парктын хөрзүну нзыг хүнверде эмни эрттир курган чыдар. Ову суггар кандыг-даа арга чок. Суг дамчыдылганын хоолайлары (канализация) чок, фонтаннар чок. Парктын "Восток" талазында эгелеп долгандыр агып чыдар дамырак ишкаш бичини чынге кемичтигине болгу бергенни чылдаганында чамдык черлерде суг соглуп, курган калган. Суггарылга системасы кылдыр дээрге акша чок. Хоорайнын чаагайжыдылга комбинандын машиналары парктын девискээрин суггарбайн турар. Чүге дээрге оларда индыг хөлдөп чыгар. Суггарылга машиназын сатып алыр өртөө - 270000 рубль. Паркта индыг акша чок. Ынчангаш паркта ишкашты камгалал алыры дыка берге апарган.

Кышкы дискотеканы шуут хагган. Чүге дээрге олдала чок. Парктын төвүндө делгелге залыга боодалга кышкы, кафе-столовананы аждадар, "Ногаан" театрын кыжа-даа директорлар турган. Чаа аттракционну өртөө дыка улус: 500-600 муң акша чедип турар. Краснояр крайнын заводу-биле керээ чаргаш, чаа аттракционнар чыгарда, өртөө 49 260 доллар болган. Ову чартыктап төлээр кылдыр дугурушкан. Амдызында төлээр акша чок. "Каткы өрөөлү" деп аттракцион база тургузар деп, планна турарын директор чугаалады.

Парктын 80 ажилдакчыларына ай санында 25000 акшаны төлөп турар. Парк ажиттынгандан бээр 72 чыл бооп турар. 70 га шөлдү ээлеп турар, а теректерин ортумак назыны 70 чыл чурттаар. Паркта теректерин баркы 50 хуузу эмни эрттир кырааш, ирп эгелээш. Санитарлык арыглашкын кылдыра, кырган теректерин одура кешкеш, ап каапкан. Ону арга-ныш талазы-биле тускай эртемниг кижилер кылдып турар. Шахындыг эртемниг 8 кижиге бар. Артка теректердин ышк чыир курттарын камгалал ажилдар чоруттунуп турар. Парктын оюм директору Татьяна Викторовна Шайдурова ажиттааш, чаа-ла 3 чыл бооп турар хрезинде, 1000 мышты олуртуп апаратуразын дилеп, ачылап ажыглаар. Шаанда ташташкын чылдарында парк бүдүн-бүдүнү-биле күрүве "азыралыг" турган болза, ам индыг эвес: бот-орулга, чарылгалыг организация кылдыр шилчидипкен. Боттарыны чарылдалдарын боттары эгидер ужурул апарган. Ынчангаш паркке кирери өртөктер - 1 акша. Ол дээрге эн эвээш өртөктер-ти. Россиянын өске парктарында кирерини өртөө 2-3-4 акша чедип турар. Аттракционнар өртөө-биле кады ол өртөк парктын электроэнергияны төлөөрине безия четпес. Парктын төп шөлүнгө халас конперт көргүскен артистер дөмей-ле парктын администрациянда хөлез негеп чедип кээп турар. Халас дузалаар улус көнгүс чок. Бодунуң төрөөн паргыдыр, та чүге күжүн харамнаныр чүе, мырыңай кайгамчык.

Ташташкын чылдарында паррка хары угда шупту 16-17 аттракционнар ажилдап турган болза, ам чүгле 6-7 аттракцион ажилдап турар. Арткавары үрелген болгаш саядан үнгөн боорга, ап каапкан. Шаандагы үеде кавдыг аттракционнар турбады дээр ону: анаа долганыр самолет, "мертвая петля" дээр куду баштаптыр долганыр самолет, яны-бүрү карусельдер, чайганыштар, үсүлөжип ойнаар машиналар, клетка иштинде кушак ишкаш адара долганыр аттракцион... Улуг-даа, бичини-даа кижилер далдап тургал, шилип алыр чүе-ле болгай. Кижиге чагалар чок. Кырган болгаш пенсионер кижилер "Ногаан" театрга концерт көөр, чок болза, "Летний" кинотеатрга кино көөр, чок болза, "Летний" ресторанда шайлап, чемени, хөрежиге олдуругу ар. Ынчан кырган улус үргүлчү парктар турган. Аш-чем азыг бүрүзүндө, киоск бүрүзүндө сатып турар.

Бөгүн кандыгыл? Чүге 15-18 харлыг аныктар парктарга апарган. Кырган кижилер паррка көнгүс көзүлөб-тир. Чүге дээрге оларнын чалгаа чазар, дыштаныр чери барык чок. Тыва хуреш болур хүнверде кырган улус чүге ону көөр дээр чедип келгилээр. Өске хүнверде паркке ис басыстар. Паркта 3-4 хире курулуп калган, шоочалыг залдар бар. Парктын төвүндө делгелге залы куруг, ону штабгистер склады кылдып алган. Бичини урулгарын автоматика-биле ойнаар залы үрелген болгаш хагдынган. Делгелге залынын артыне кылашты бээр болзунарза, инда дыка хөй чыгаар үнгөн теректерин дөзүндө одура кезип каапкан. Ону чүге одура кешкенил? Кижиге пат кайгаар!

Парк баштай хоорай чагыргазына хамаарып турган. 8-10 чыл бурунгар, "Ногаан" театр биле "Летний" кинотеатр өрттенип калган үеде паркты Култура болгаш кино яамызыне хүлээдип бериккен. Бо одурулгарын автору парктын чаа директору-биле, култура яамызынын ажилдакчылары (экономист, бухгалтер, сайыт, ооң оралакчызы-биле) ужуражып чугаалашкан.

Парктын 80 ажилдакчыларына ай санында 25000 акшаны төлөп турар. Парк ажиттынгандан бээр 72 чыл бооп турар. 70 га шөлдү ээлеп турар, а теректерин ортумак назыны 70 чыл чурттаар. Паркта теректерин баркы 50 хуузу эмни эрттир кырааш, ирп эгелээш. Санитарлык арыглашкын кылдыра, кырган теректерин одура кешкеш, ап каапкан. Ону арга-ныш талазы-биле тускай эртемниг кижилер кылдып турар. Шахындыг эртемниг 8 кижиге бар. Артка теректердин ышк чыир курттарын камгалал ажилдар чоруттунуп турар. Парктын оюм директору Татьяна Викторовна Шайдурова ажиттааш, чаа-ла 3 чыл бооп турар хрезинде, 1000 мышты олуртуп апаратуразын дилеп, ачылап ажыглаар. Шаанда ташташкын чылдарында парк бүдүн-бүдүнү-биле күрүве "азыралыг" турган болза, ам индыг эвес: бот-орулга, чарылгалыг организация кылдыр шилчидипкен. Боттарыны чарылдалдарын боттары эгидер ужурул апарган. Ынчангаш паркке кирери өртөктер - 1 акша. Ол дээрге эн эвээш өртөктер-ти. Россиянын өске парктарында кирерини өртөө 2-3-4 акша чедип турар. Аттракционнар өртөө-биле кады ол өртөк парктын электроэнергияны төлөөрине безия четпес. Парктын төп шөлүнгө халас конперт көргүскен артистер дөмей-ле парктын администрациянда хөлез негеп чедип кээп турар. Халас дузалаар улус көнгүс чок. Бодунуң төрөөн паргыдыр, та чүге күжүн харамнаныр чүе, мырыңай кайгамчык.

Тыва Республиканын Култура болгаш кино яамызы Сан-хо яамызында ап турар боттарыны бюджет акшанын чамдызын ай санында паркке шилчидип, дузалап турар. "Парк бистия" мойнуушта шуут олдурупкан" деп, Култура яамызынын ажилдакчылары менээ чугааладылар. Ол акша чүге шалын төлөөрине, паркты чугайлап, дузалап, үрмек септээшкывнер кыларынга дөнгүп чедер. Парктын кичи "дари-зерил"? Оң директору Т.В.Шайдурова Тыва Республиканын Президентини Ш.Д.Ооржак-биле ужуражып, дуза дилеп барып чораван. Президент паркке каш удаа кирип, байдалы биле таныжып көргөн. "Дузалаар" деп деп аазаван. Суггарылга машиназы, чаа аттракционнарны сатып алыр, эрги фонтанны база катап тургузар дугайында документилерге ат салган. Парк ажилдакчыларынын шалыны чүге бистия республикада эвес, а бүгү Россияда аргажок эвээш бооп турар. Ельцинын, Оозун мынчаар тайылбырлады: - Тываны баштаары берге-дир ийин, акый. Ажылы багай даргалар кижини "бадырлап" туруп бээр. Ам "ин" төнчүлүг аттыг болумза, оон-даа улуг дарга алаар боор мен - деп бузууредиг чугаалады. - Бир эвес индыг болза - дээр, мен эгеледим: - Бистия Президентини бистия Шериг-оол дээр болгай. Сөзү адында база "оол" деп сөс бар, ажыр-бастыр. Даргалар болур - деп сүмеледим. Эрес-оол дөмей-ле чөпшээрешпес кижиге болду. Мээн сүмек күш чок хевирлиг. Хариндаа угаанын илден.

Бир ажилдакчынын шалыны айда 200-250 акша. Ол дээрге эн-не эвээш пенсиядан безия 2 катап биче бооп турар. Амдыралга шуут чедипшес. Шалын эмни эрттир эвээш боорга, контроллерлар, таңнылдар дакырлап ажилдап, ширбичилеп база туралар. Бо ажилга мыртынар кижилер ховар. Шалын эвээш черге кым-даа ажилдакчы-биле чөпшээрешпес кижиге болду. Мээн сүмек күш чок хевирлиг. Хариндаа угаанын илден.

Бир ажилдакчынын шалыны айда 200-250 акша. Ол дээрге эн-не эвээш пенсиядан безия 2 катап биче бооп турар. Амдыралга шуут чедипшес. Шалын эмни эрттир эвээш боорга, контроллерлар, таңнылдар дакырлап ажилдап, ширбичилеп база туралар. Бо ажилга мыртынар кижилер ховар. Шалын эвээш черге кым-даа ажилдакчы-биле чөпшээрешпес кижиге болду. Мээн сүмек күш чок хевирлиг. Хариндаа угаанын илден.

Бир ажилдакчынын шалыны айда 200-250 акша. Ол дээрге эн-не эвээш пенсиядан безия 2 катап биче бооп турар. Амдыралга шуут чедипшес. Шалын эмни эрттир эвээш боорга, контроллерлар, таңнылдар дакырлап ажилдап, ширбичилеп база туралар. Бо ажилга мыртынар кижилер ховар. Шалын эвээш черге кым-даа ажилдакчы-биле чөпшээрешпес кижиге болду. Мээн сүмек күш чок хевирлиг. Хариндаа угаанын илден.

Эрес-оол дээр думалыг кижиге мен. Ажы-чаны безия элдептиг кижиге болгай. Алдыс боду өөреникчи, артында-ла тоску класстың доозукчу эр-ле болгай. Бир катап, өрөөлгө кичөөл кылдып олурда, кире бээримге ол: - Акый, сенден бир чүе айтырайн, шире, - деп олур. - Билдир болумза, харылаар мен мыйнаан, - деп кагдым. Ону дынааш, думам: - Мен чүге Эрес-оол деп адаанды? Бир эвес мээң адым сөөлү "ин" деп төнчүлүг турган болза,

Эрес-оол дээр думалыг кижиге мен. Ажы-чаны безия элдептиг кижиге болгай. Алдыс боду өөреникчи, артында-ла тоску класстың доозукчу эр-ле болгай. Бир катап, өрөөлгө кичөөл кылдып олурда, кире бээримге ол: - Акый, сенден бир чүе айтырайн, шире, - деп олур. - Билдир болумза, харылаар мен мыйнаан, - деп кагдым. Ону дынааш, думам: - Мен чүге Эрес-оол деп адаанды? Бир эвес мээң адым сөөлү "ин" деп төнчүлүг турган болза,

Эрес-оол дээр думалыг кижиге мен. Ажы-чаны безия элдептиг кижиге болгай. Алдыс боду өөреникчи, артында-ла тоску класстың доозукчу эр-ле болгай. Бир катап, өрөөлгө кичөөл кылдып олурда, кире бээримге ол: - Акый, сенден бир чүе айтырайн, шире, - деп олур. - Билдир болумза, харылаар мен мыйнаан, - деп кагдым. Ону дынааш, думам: - Мен чүге Эрес-оол деп адаанды? Бир эвес мээң адым сөөлү "ин" деп төнчүлүг турган болза,

Эрес-оол дээр думалыг кижиге мен. Ажы-чаны безия элдептиг кижиге болгай. Алдыс боду өөреникчи, артында-ла тоску класстың доозукчу эр-ле болгай. Бир катап, өрөөлгө кичөөл кылдып олурда, кире бээримге ол: - Акый, сенден бир чүе айтырайн, шире, - деп олур. - Билдир болумза, харылаар мен мыйнаан, - деп кагдым. Ону дынааш, думам: - Мен чүге Эрес-оол деп адаанды? Бир эвес мээң адым сөөлү "ин" деп төнчүлүг турган болза,

Эрес-оол дээр думалыг кижиге мен. Ажы-чаны безия элдептиг кижиге болгай. Алдыс боду өөреникчи, артында-ла тоску класстың доозукчу эр-ле болгай. Бир катап, өрөөлгө кичөөл кылдып олурда, кире бээримге ол: - Акый, сенден бир чүе айтырайн, шире, - деп олур. - Билдир болумза, харылаар мен мыйнаан, - деп кагдым. Ону дынааш, думам: - Мен чүге Эрес-оол деп адаанды? Бир эвес мээң адым сөөлү "ин" деп төнчүлүг турган болза,

Тыва Республиканын Күрүнениң өнчү-хөреңги комитети 2000 чылдың август 24-те дараазында акционерлиг нитилелдериниң акцияларын акшага садары-биле аукционну эрттирерин чарлап тур

Table with columns: AN ады, Чингелдениң вариантызы, Уставта капиталы, Эге өртөө (рубль), Салган акцияларын саны. Lists various companies like Тыва хамааты тулуг, Тыва авиа шугумнар, Кызыл септелге-тулуг Тыва сув автоматика СХМНУ, etc.

Чыгырларны 2000 чылдың август 23-ке чедир дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, кабинет 109. Харылзажыр телефону: 3-60-16. Тр-ниң Күрүнениң өнчү-хөреңги комитетиниң даргазы Б.БАЛЧИЙ-ООЛ.

"ИН" БОЛЗА

эки-дир - деп бо. Ынчан мен кайгай бергеш: - Ында эки чүү боор? Ынчаарга сөзү узун, чингел өөренип көргөш, сени "Терезин" дие канды деп? Дөмей-ле "ин"-биле төнгөн шыкажыл - деп удур айттырым. Ону дынааш, думам: - Терезин арай таарышпас. Ынчалза-даа бажымда бир ат бар. Ам дына, акый, төөгүдөн эскеримге Чазак баштаан улуг угааныг даргалар аттары "ин"-биле төнгөн болур. Ленин, Сталин, Ельцин, ам бо Путин. Удавас паспорт кылдырарда, мен база "ин" төнчүлүг ат кылдырар мен - деп чугаалады. Бодап оорамыга, думамнын сөзүнде утка бар хевирлиг. Оң адаан даргалары, шын-ла, "ин" төнчүлүг аттардыг болгай. Ол аразында думам: - Ам тос класс-даа болумза, класс даргазы болгай мен. Өзүп келгеш

эки-дир - деп бо. Ынчан мен кайгай бергеш: - Ында эки чүү боор? Ынчаарга сөзү узун, чингел өөренип көргөш, сени "Терезин" дие канды деп? Дөмей-ле "ин"-биле төнгөн шыкажыл - деп удур айттырым. Ону дынааш, думам: - Терезин арай таарышпас. Ынчалза-даа бажымда бир ат бар. Ам дына, акый, төөгүдөн эскеримге Чазак баштаан улуг угааныг даргалар аттары "ин"-биле төнгөн болур. Ленин, Сталин, Ельцин, ам бо Путин. Удавас паспорт кылдырарда, мен база "ин" төнчүлүг ат кылдырар мен - деп чугаалады. Бодап оорамыга, думамнын сөзүнде утка бар хевирлиг. Оң адаан даргалары, шын-ла, "ин" төнчүлүг аттардыг болгай. Ол аразында думам: - Ам тос класс-даа болумза, класс даргазы болгай мен. Өзүп келгеш

эки-дир - деп бо. Ынчан мен кайгай бергеш: - Ында эки чүү боор? Ынчаарга сөзү узун, чингел өөренип көргөш, сени "Терезин" дие канды деп? Дөмей-ле "ин"-биле төнгөн шыкажыл - деп удур айттырым. Ону дынааш, думам: - Терезин арай таарышпас. Ынчалза-даа бажымда бир ат бар. Ам дына, акый, төөгүдөн эскеримге Чазак баштаан улуг угааныг даргалар аттары "ин"-биле төнгөн болур. Ленин, Сталин, Ельцин, ам бо Путин. Удавас паспорт кылдырарда, мен база "ин" төнчүлүг ат кылдырар мен - деп чугаалады. Бодап оорамыга, думамнын сөзүнде утка бар хевирлиг. Оң адаан даргалары, шын-ла, "ин" төнчүлүг аттардыг болгай. Ол аразында думам: - Ам тос класс-даа болумза, класс даргазы болгай мен. Өзүп келгеш

эки-дир - деп бо. Ынчан мен кайгай бергеш: - Ында эки чүү боор? Ынчаарга сөзү узун, чингел өөренип көргөш, сени "Терезин" дие канды деп? Дөмей-ле "ин"-биле төнгөн шыкажыл - деп удур айттырым. Ону дынааш, думам: - Терезин арай таарышпас. Ынчалза-даа бажымда бир ат бар. Ам дына, акый, төөгүдөн эскеримге Чазак баштаан улуг угааныг даргалар аттары "ин"-биле төнгөн болур. Ленин, Сталин, Ельцин, ам бо Путин. Удавас паспорт кылдырарда, мен база "ин" төнчүлүг ат кылдырар мен - деп чугаалады. Бодап оорамыга, думамнын сөзүнде утка бар хевирлиг. Оң адаан даргалары, шын-ла, "ин" төнчүлүг аттардыг болгай. Ол аразында думам: - Ам тос класс-даа болумза, класс даргазы болгай мен. Өзүп келгеш

эки-дир - деп бо. Ынчан мен кайгай бергеш: - Ында эки чүү боор? Ынчаарга сөзү узун, чингел өөренип көргөш, сени "Терезин" дие канды деп? Дөмей-ле "ин"-биле төнгөн шыкажыл - деп удур айттырым. Ону дынааш, думам: - Терезин арай таарышпас. Ынчалза-даа бажымда бир ат бар. Ам дына, акый, төөгүдөн эскеримге Чазак баштаан улуг угааныг даргалар аттары "ин"-биле төнгөн болур. Ленин, Сталин, Ельцин, ам бо Путин. Удавас паспорт кылдырарда, мен база "ин" төнчүлүг ат кылдырар мен - деп чугаалады. Бодап оорамыга, думамнын сөзүнде утка бар хевирлиг. Оң адаан даргалары, шын-ла, "ин" төнчүлүг аттардыг болгай. Ол аразында думам: - Ам тос класс-даа болумза, класс даргазы болгай мен. Өзүп келгеш

СПОРТ

ХЕРЭЭЖЕН МӨГЕ

Республикада херээжен чон аразында хурешке сонуургал улгадып турар апарган. Тилелгелиг черлер чедип ап турар спортчу кыстарын аттары чон аразында биддипки эгелээш. Чоокта чаа делегей чергелдиг хостуг хуреш маргылдаазына бистия чангыс чер-чурттууус Өүрдөн Лариса Ооржак 41 кил деңгизе чемпион болган. Лариса бо удаада Россиянын үш дакып чемпион ата төлөтпиз көргүскен. Тренер Виктор Достайга оон өөреникчизиниң тилелгези база-ла улуг чедижик дээр-зи биддиптир.

ИЮЛЬ 29-ТА, КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫКТЫҢ

Култура ордунга Россиянын Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, журналист, ТР-ниң Дээр Хуралынын депутады чораш Василий Ууртакович Хомушкунуң чырык адынга турсаакаткан сактышкын ужуражылга болур. ПРОГРАММАДА В.У.Хомушкунуң дугайында сактышкын езулалы. Өгөлөөри 10 макта. В.У.Хомушкунуң шоодулуг чечен чугааларына сценажыткан көргүзүлгөр, уран номчулга мөөрей. Өгөлөөри 11 макта. В.У.Хомушкунга турсаакаткан шүлүктөр, мырлар мөөрей. Өгөлөөри 11 макта. ИЮЛЬ 29-ТА 64 мөгения хурже Х.Н.Чүргүй-оол аттыг паррка, улуг аттарынын 25 км-ге чарыжы Кара-Шарашка 12 макта эгелээр. Мөөрейлерге, хурешке, аяч чарыжына тилекчи болганарын шаңналдар муну турар. Төрөдери, өг-бүлези.

БАЗА-ЛА ТИЛЭЭН

Чоокта чаа Киселевск хоорайга зоналар аразына болган бокс маргылдаазына бистия шырак боксерларын Кудер Монгуш 43 кг деңгизге, Чингис Кужугет 61 кг деңгизге тилээш. Бо удаада олар Туапсе хоорайга Россиянын бирги чери дээр бокс маргылдаазына киришкеш, шаңналдыг черлерни элээш. Оларын тренери Илья Шивит-Хуурак база шырак тренер деп атка төлөптиг болган.

Тыва Республиканын Президентизи, Чазак чазак кежигүнү, Тыва Республиканын Иштики херектер яамызынын сайды Сергей Сайыя-Белекович Монгуштуң авазы

Бодап Сомонина МОНГУШУҢ мөчээни-биле ханы кажыдалды илерейлеп тур.

Тыва Республиканын Президентизи болгаш Чазак Тожу кожуун чагыргазынын даргазы Михаил Ким-оолович Кууларга оон өөвүдү ишти

Мария Соронова КУУЛАРЫҢ мөчээни-биле ханы кажыдалды илерейлеп тур.

ШЫН Кызил хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000. РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕГИЈА: Чинисмаа Монгуш, Алдын-кыс Монгуш, Урана Баыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек. РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор - 3-43-34; кол редакторунуң оралакчызы - 3-33-91; секретариат - 3-36-82. СОЛУН КЕЛБЕЙН БАРГАҢДА ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: 3-14-94. КИДИСТЕР: Нийтилел-политтиктиг кидис - 3-39-15; Медээлер албаны - 3-34-98; Бухгалтерия - 3-41-16; Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама. Тиражы 3789. Чагыр 80. АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 КБ "Тувакредит", ИНН-1701008465; корс сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациязынын Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хойуудуудуулазынын чорудуулазына контроль болгаш бүрткелениң Тыва болгаш информация курорнетининг. Бүрткелтирер дугаары - Т 0007. ТР-ниң парламал Кравченко. 1). График езуугар ат салыр шүшү 23 шак. Солунда парламаттын материалларын авторлары болгалар редакциянын тургузулу-биле дүшөйбей барып болур. Айттынган саннар болгаш өске-даа фактылары, дыкнадыгы дээр авторлар боттары харымлаар.